

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 9 • sayı / issue: 17 • haziran / june 2022 • 61-80

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1128623

ŞEMSEDDİN ES-SEMERKANDÎ'NİN EPİSTEMOLOJİSİNDE KESİN BİLGİNİN KAYNAKLARI

Sources of Certain Knowledge in Shams al-Dīn al-Samarqandī's Epistemology

Mehdi CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, Artvin, Türkiye

Assist. Prof., Artvin Çoruh University Faculty of Theology Department of Basic Islamic
Education Department of Arabic Language and Rhetorics, Artvin, Turkey

✉ mehdicengiz@artvin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-7593-1801>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 23.04.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

” Atf / Cite as: Cengiz, Mehdi. “Şemseddin es-Semerkindi'nin Epistemolojisinde Kesin Bilginin Kaynakları”. *Mütefekkir* 9/17 (2022), 61-80. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1128623>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

** İntihal / Plagiarism:** Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

ŞEMSEDDİN ES-SEMERKANDİ'NİN EPİSTEMOLOJİSİNDE KESİN BİLGİNİN KAYNAKLARI

Öz

Bilginin mahiyetinin ne olduğu ve kesinliğe nasıl ulaşılacağı sorusu kelâm ve felsefe disiplini ile meşgul olan âlimlerin zihnini meşgul etmiştir. Bu doğrultuda bilginin tanımı ve çeşitleri hakkında pek çok teori öne sürülmüştür. Özellikle kesin bilgiye nasıl ulaşılacağı sorusuna cevap arayan düşünürler, zihinde oluşan suretleri, vakıya mutabık olup olmama durumlarını dikkate alarak tasnif etmiştir. İlgili taksimlerin öğeleri, taşıdıkları doğruluk ve kesinlik nitelikleri itibarı ile cehaletten başlayıp ilme kadar uzanmaktadır. Felsefi kabulleri kelâm disiplini ile ilişkilendiren ve yazdığı kelâm kitaplarında felsefi muhtevayı yansıtan Şemseddin es-Semerkindi (ö. 722/1322) kesin bilginin çeşitlerini farklı eserlerinde tartışmaktadır. Bu çalışma kesin bilginin kaynakları konusunda Semerkandî'nin, -yer yer çeşitli revizeler yapsa da- İbn Sînâ'dan (ö. 428/1037) etkilendiğini öne sürmektedir. Fakat Semerkandî, semiyyât bahislerini tartışırken mütevâtîrâtın kesin bilgiye ulaşmak için yeterli olmadığını ancak karineler ile katiyete ulaşılabilceğini iddia ederek İbn Sînâci gelenekten ayrılmıştır. Bunun yanında Semerkandî'nin bilgi anlayışının kendine özgü yönlerine dikkat çeken bu makalede ona göre doğruluk değeri açısından önermeler incelenip kesin bilgi anlamındaki ilmin kaynakları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Kelâm, Fahrreddin er-Râzî, İbn Sînâ, Bilgi.

Sources of Certain Knowledge in Shams al-Din al-Samarqandi's Epistemology

Abstract

The question of what the nature of knowledge is and how to reach certainty kept the philosophers busy. Hence, many theories have been brought up about the definition and types of knowledge. In particular, thinkers seeking an answer to the question of how to reach certain information have categorized the images formed in the mind, taking into account whether they agree with the actual events or not. The elements of these divisions, in terms of their accuracy and certainty, range from ignorance to knowledge. Shams al-Din al-Samarqandi (d. 722/1322), who connects philosophical assumptions to the discipline of kalâm (theology) and reflects the philosophical content in his kalâm books, discusses the types of knowledge in his different works. This study argues that al-Samarqandi was influenced by Avicenna (d. 428/1037) regarding the sources of knowledge. However, while discussing semiyyat topics, al-Samarqandi differed from the Avicennian tradition, claiming that mutawâtîrât is not sufficient to reach certain information, but that certainty can be reached with presumptions. In addition, this article draws attention to the unique aspects of al-Samarqandi's understanding of knowledge, according to him, the propositions in terms of truth-value will be examined and the sources of exact knowledge will be discussed.

Keywords: Philosophy, Kalâm, Fakhr al-Din al-Râzî, Avicenna, Knowledge.

GİRİŞ

Semerkindî, kelâm disiplininin felsefeden etkilenip konularının kelâmın muhtevasına dâhil olduğu ve sonuç olarak felsefi kelâm yönteminin benimsendiği hicrî 7. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönemde felsefenin bir bölümü olan mantık, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) girişimleriyle İslamî ilimler arasında değerlendirilmiş ve Fahrreddin er-Râzî (ö. 606/1210)'nin teşebbüsleri ile kelâm kitaplarının tasnifinde bazı değişiklikler meydana

gelmiştir. Eş'arî kelâmcıları arasında yaygın olan bu yaklaşıma paralel olarak yeni eserler telif edilmiş fakat Mâtürîdî kelâm geleneği bu yeni telif metoduna yabancı kalmıştır.¹ Bununla beraber Semerkandî ilk dönem Mâtürîdî gelenek içerisinde felsefî kelâm akımını temsil etmiş ve sonraki dönem kelâm düşünürlerini etkilemiştir.

İbn Sînâ ve Râzî etkisinin üzerinde açıkça görüldüğü Semerkandî, bilimlerde taklit ve zanna değil, yakîni bilgiye ulaşmanın hedeflendiğini söyler.² Fakat ona göre -aşağıda zikredileceği üzere- tüm bilimlerde kesin bilgi aranmamakta hatta bazılarında zan (sanı) yeterli olmaktadır. Bu bağlamda disiplinleri taksim ederken yaptığı açıklamalar önem kazanmaktadır. Ona göre araştırmanın/tartışma (bahs) gerçekleştiği ilimler lafız, anlam ya da her ikisiyle alakalıdır. Lafızla ilgili ilimler sarf ve nahiv gibi dil araştırması yapar; anlamla alakalı disiplinler ise felsefe, fizik, tıp ve ahlâk gibi makûlatın bölümlerinden meydana gelir. Üçüncü kısım ise tefsir ve hadis gibi lafız ve anlamın geçerli olduğu ilimlerdir. Semerkandî tüm bu disiplinlerin kendilerine özgü terimleri ve kabulleri (müsellemlât) olduğunu belirtir. Bu kabullerin kesin bilgi ya da zan ifade etmesi fark etmeksizin ilgili disiplinleri araştıranlar tarafından benimsenmesi gerektiğini dile getirerek şöyle der:

"Disiplinlerin kullandıkları delillerinin kendisini aşması mümkün olmayan, kuvvet ve mertebe bakımından bir sınırı vardır ve hedeflenen amaç bu tür bir delilin bilinmesiyle ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi fıkıh delillerin ulaşabileceği üst seviye zann-ı galiptir ki zaten fıkıhla amaçlanan şey bununla meydana gelmektedir. Bu amaç ise yapılacak işin gerekliliğinin bilinmesidir. O halde her ilimde ulaşılacak olan delil talep edilir. Örneğin nahiv ve fıkıh disiplininde burhân aranmaz, zannın meydana gelmesi ya da evlanın ve daha güzel olanın alınmasıyla iktifa edilir. Muallilin burhânı gerekli görüp bunu vazife edinme durumu müstesnadır. Çünkü bu durumda kendisinden burhân istenilir. İlimlerde [kullandıkları] deliller, zayıflık ve kuvvet bakımından birbirinden farklıdır. En altta nahiv, sarf ve lügat ile ilgili olan disiplinlerin, daha sonra fıkıhın, akabinde fıkıh usûlü ve hilâfın, sonra hikmetin, peşi sıra ise mantığın delilleri yer alır. Bunun üstünde ise astronominin (heyet), sonra kuvvet ve mertebe açısından delillerin en üstü olan geometrinin delilleri yer alır."³

Semerkandî'nin "bilimlerde taklit ve zanna değil, yakîni bilgiye ulaşmak hedeflenir" sözü ile kelâm ve felsefe gibi hakikate ulaşmayı amaçlayan disiplinleri kastettiği söylenebilir. Zira Semerkandî, bu sözü, yukarıda da işaret edildiği üzere İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbihât*'ı şerh ederken söylemiştir. Ayrıca Semerkandî'nin mezkûr yaklaşımının sonraki

¹ Farklı bir değerlendirme için bk. Melikşah Sezen, *Müteahhir Dönem Mâtürîdî Kelâmı: Şemsüddîn es-Semerkandî (ö. 722/1322) Örneği* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 13-18.

² Muhammed b. Eşref Şemsüddîn es-Semerkandî, *Bişârâtü'l-İşârât fî şerhi'l-İşârât ve't-tenbihât* (Tahran: Müessesese-i Pejuheş-i Mirâs-ı Mektûb, ts.), 1/1.

³ Muhammed b. Eşref Şemsüddîn es-Semerkandî, *Kıştâşu'l-efkâr fî tahkîki'l-esrâr* Düşüncenin Kıstası, çev. Necmettin Pehlivan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 502-503.

dönem müellifleri üzerinde etkili olduğu da ifade edilmelidir. Söz gelimi Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), münâzara ilmi hakkında kaleme aldığı risalenin tenbih kısmında Semerkandî'den mülhem şöyle der: “Münâzara yapan kişilerin, ilgili ilmin tanım ve görevine uygun konuşması gerekir.⁴ [Bu nedenle] Kesin (yakini) meseleler hakkında zannî şeyleri, zannî meselelerde ise kesin (yakini) şeyleri konuşmamalıdır.”⁵

Semerkandî'ye göre kesin bilgiyi yani burhanı konu alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Söz gelimi Evmeş, “Şemsüddin es-Semerkandî'nin *Beşârâtü'l-İşârât* adlı eserinin mantık bölümünde burhanî ilimler ve bilimsel sorular konusuna yaklaşımı” adlı makalesinde beş sanattan bahsetmiş fakat burhanî kıyasın öncüllerini açıklamamıştır.⁶ Semerkandî'ye göre kıyas ve şekillerini inceleyen Bingöl ise “Şemsü'd-din Muhammed b. Eşref el-Semerkandî'nin (ö. 1302) *Kıtas'ında Kıyas Teorisi*” isimli çalışmasında burhan ve mukaddimleri hakkında oldukça kısa bilgi vermiştir.⁷ Ayrıca Tanrıbilir, “Şemsüddin Semerkandî'de Ontoloji ve Epistemoloji Bağlamında Kelâm-Felsefe Etkileşimi” adıyla bir doktora çalışması yapmış fakat Semerkandî'nin burhan anlayışının Meşşâî felsefe geleneğinden, özellikle de İbn Sînâ'dan etkilenmesi üzerinde durmamıştır. Daha doğru bir ifade ile bu çalışmada burhanın ve çeşitlerinin mahiyetini tartışmamıştır.⁸ Bu makale ise diğer çalışmaların aksine sadece Semerkandî'ye göre burhanı ve çeşitlerini incelemeyip aynı zamanda Semerkandî'nin kesin bilgi anlayışında etkili olan düşünürleri tespit etmeyi hedeflemektedir. Böylelikle felsefî kelâm döneminin önemli temsilcilerinden Semerkandî'nin düşünsel arka planı ve Semerkandî'nin burhan konusunda ortaya koyduğu yeni yaklaşımlar tespit edilebilecektir.

Semerkandî eserlerinde dağınık olarak tartışsa da burhan ve unsurlarını İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbihât*'ını şerh ettiği *Beşârâtü'l-İşârât*'ında ve mantık alanında kaleme aldığı *Kıstâsu'l-efkâr*'da geniş olarak inceler. Her ne kadar *Beşârâtü'l-İşârât*, İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbihât*'ının şerhi olsa da eserin yazılma nedeni, sadece İbn Sînâ'nın sözlerini açıklamak değil, yanlış yerlere işaret etmek olduğundan⁹

⁴ Tahkikte geçen *ومن الجواب علي المناظير* ifadesi hatalı olup doğrusu *ومن الواجب علي المناظير* şeklinde olmalıdır. Tahkik için bk. Necmettin Pehlivan - Muhammed Çelik, “el-Matlabul-e'lâ, el-Makşadu'l-akşâ: Kemalpaşazâde'nin Risâle fi 'ilmi Âdâbi'l-Bahş'ı”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2019), 383.

⁵ Semerkandî'nin Kemalpaşazâde'nin bu risalesi üzerindeki etkisi hakkında bk. Pehlivan - Çelik, “Kemalpaşazâde'nin Risâle fi 'ilmi Âdâbi'l-Bahş'ı”, 366-373.

⁶ Maddesi Bakımından Kıyaslar (Beş Sanat) için bk. Adem Evmeş, “Şemsüddin es-Semerkandî'nin *Beşârâtü'l-İşârât* Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 2/9 (2021), 683-685.

⁷ Abdülkuddüs Bingöl, “Şemsü'd-din Muhammed b. Eşref el-Semerkandî'nin (ö. 1302) *Kıtas'ında Kıyas Teorisi*”, *Felsefe Dünyası* 20 (1996), 27-29.

⁸ Tarık Tanrıbilir, *Şemsüddin Semerkandî'de Ontoloji ve Epistemoloji Bağlamında Kelâm-Felsefe Etkileşimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021).

⁹ Semerkandî, *Beşârâtü'l-İşârât*, 1/1.

Semerkindî'nin görüşlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla Semerkindî'nin diğer eserleri gibi çalışmamızın temel kaynakları arasında yer almasında sakınca bulunmamaktadır.

1. SEMERKANDÎ'YE GÖRE DOĞRULUK DEĞERİ AÇISINDAN ÖNERMELER

Aksi muhtemel olmayan delil anlamındaki burhan; cedel, hatâbe, şiir ve safsata ile beraber "beş sanat" diye adlandırılan kıyas türleri arasında yer alır. Bunlar arasında yalnızca burhan kesin bilgi ifade eder. Çünkü burhanî kıyasların öncülleri kesin bilgilerden yani yakîniyyâtta meydana gelmekte ve ilgili önermelerin zarurî, mümkün ya da vücûdî olması arasında fark bulunmamaktadır.¹⁰ Akıl yürütme yöntemlerinden olan tümevarım (istikra) ve analoji (temsil) ise yakîni sonuç vermediğinden burhan olarak değerlendirilemez.¹¹ Kesin bilgi ifade etmesi dikkate alınarak burhana mutemet de denilmiştir.¹² Kesin bilgi veren burhana ulaşmak için kıyasın biçimsel suretlerinin ve içeriğinin bilinmesi gerekir. Nitekim mantık kitaplarında kıyasın şekilleri ve içeriği ayrıntılı olarak tartışılır. Bu yüzden çalışmamızda öncelikle Semerkindî'ye göre doğruluk değeri açısından önermeler (safsata, şiir, hatâbe, cedel ve burhan) incelenecektir. Fakat öncesinde ilgili önermelerin Semerkindî'ye göre nasıl tasnif edildiğine yer verilecektir.

Semerkindî burhanı incelerken içerikleri (maddeleri) açısından kıyasları beş kısımda tasnif eder. Kıyasların beş bölümde incelenmesi ifade ettikleri bilgi değeri ile alakalıdır. Şöyle ki tüm kıyaslar ya tasdik ifade eder ya da etmez. Tasdik bildirmeyen kıyaslara şiir adı verilir. Tasdik bildirenler ise kesin (câzım) ya da değildir. Kesin olmayan kıyasa hatâbe adı verilir. Kesin olanlar ise hakikatleri itibara alınıp alınmamasına göre taksim edilir. Bir öncülün hakikat olup olmaması dikkate alınmaz, kamunun ya da hasmın kabul etmesine itibar edilirse buna cedel adı verilir.¹³ Kamunun ya da hasmın kabul etmesine itibar edilir fakat vakiya mutabık değilse şegap (çarptıma) denilir. Fakat hakikati itibara alınan vakiada hak ise burhan,

¹⁰ Semerkindî, *Beşârâtü'l-işârât*, 1/240; Benzer bir açıklama için bk. Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *Şerhu'l-İmâm eş-Şa'd et-Teftâzânî 'ale's-Şemsiyye fi'l-mantık li'l-İmâm el-Kâtibi*, thk. Câdullah Besbâm Salih (Amman: Dârü'n-Nûrî'l-Mübîn, ts.), 372.

¹¹ İstikrâmın kesin bilgi ifade etmemesi hakkında bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Kutbüddin er-Râzî, *Tahrirü'l-kavâ'idü'l-mantikiyye fi şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye* (Kum: İntişârâtı Bidâr, ts.), 454.

¹² Yusuf Şevki Yavuz, "Burhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/429.

¹³ İlgili ifadenin "kesinlik ifade eden tasdikın doğru olduğu kabul edilmeyip, çoğunluğun veya hasmın doğru kabul etmesi durumunda ise kıyas "cedel" olarak isimlendirilir." şeklinde tercüme edilmesi problemli görünmektedir. Zira cedelde hasmın ya da çoğunluğun kabul ettiği şey doğruya da muhtemeldir. Evmeş, "Şemsuddin es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-işârât Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı", 683.

değilse safsata adını alır.¹⁴ Yukarıda anlatılanlara göre safsata ne burhan gibi kesin bilgi ne de cedel gibi kanıt olma özelliği taşımaz. Çünkü safsatanın içerdiği bilgi gerçeğe aykırıdır. Ayrıca hatâbe ve şiir gibi zan da ifade etmez.

Semerkindî *el-Kistâs*'ta safsatayı müstakil olarak zikrederken *Bişârâtü'l-İşârât*'ta İbn Sînâ'ya tâbi olarak benzeyen öncüllerin (müşebbihât) bölümü olarak değerlendirir. Bu bağlamda *Bişârâtü'l-İşârât*'ta müşebbihâtı şegab ve safsata olarak iki kısımda inceler. Meşhûrâta benzeyen öncüllerden oluşan şegab, doğru bilgi ifade etmez. Öncülleri vehmiyyâtan oluşan kıyas olarak tanımlanan safsata ise kesin bilgiye benzer fakat içeriği yanlıştır. Safsata yapan kişiye sofist (sûfestâî) denildiğini söyleyen Semerkindî, şegap yapan kişiye ise müşâgib adı verildiğini belirtir. Buradan hareketle şegabın cede, safsatanın ise burhana mukabil olduğu söylenebilir. Semerkindî sınavda öğrenciyi denemek gibi maksatlarla yapılan mugalatayı safsatanın altında değerlendirir.¹⁵ Muteahhir dönem mantıkçıların bir kısmının ise müşâgibe ve safsatayı muğalatanın altında incelediği öne sürülmüştür.¹⁶ Bu durumda Semerkindî'nin bu mantıkçıların aksine müşebbihâtı şegap ve safsata kısımlarına ayırıp mugalatayı, safsatanın alt bölümü olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Beş sanattan bir diğeri ise şiir adı verilen doğru ya da yanlış olsun muhayyelât türünden öncüllerin meydana getirdiği kıyastır. İnsan nefsi kendisinden etkilendiği için şiir türü kıyaslar, dinleyiciyi bir şeye rağbet ettirmek (tergib) ya da korkutmak (terhib) için kullanılır.¹⁷ Nitekim mecaz, metafor, vezn ve kafiye gibi şiirsel söyleyişler estetik bir haz meydana getirir. Bu tür kıyasların doğru ve yanlış olması ya da onaylanıp onaylanmaması arasında fark yoktur. Semerkindî eski Yunanlıların şiirin tanımında vezni dikkate almadıklarını, bunun yerine tahayyulu benimsediklerini, muhdes mantıkçıların ise vezni dikkate aldıklarını belirtir. Cumhurun ise sadece vezin ve kâfiyeye itibar ettiğini söyler.¹⁸

Bilgi açısından şiirin üstünde bulunan hatâbe, doğru veya yanlış olması fark etmeksizin zannî olan (mazzûnât) ya da meşhur olmayan makbûlâtan meydana gelir. Bu tür kıyaslar iknâ etmek ve zann-ı gâlib türü idrâk elde etmek için kullanılır. Bu yüzden -tümevarım, analogi ya da muntic olmayan modlar olsun fark etmez- hatabî kıyasların suretlerinin muntic olması caizdir.¹⁹

¹⁴ Semerkindî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/240; Semerkindî, *Kistâsu'l-efkâr fî tahkiki'l-esrâr*, 477. Benzer bir tasnif için bk. Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsîyye*, 367.

¹⁵ Semerkindî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/241.

¹⁶ Evmeş, "Şemsuddin es-Semerkindî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhani İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı", 683.

¹⁷ Semerkindî, *Kistâsu'l-efkâr fî tahkiki'l-esrâr*, 479.

¹⁸ Semerkindî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/240.

¹⁹ Semerkindî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/240.

Cedel, meşhûr olan (meşhûrât) ve -vacip, mümteni veya mümkün olsun fark etmez- hasmın doğru kabul ettiği (müsellellemât) öncüllerden oluşan kıyastır.²⁰ Semerkandî, İbn Sînâ'nın kıyas maddelerini benimsemesine rağmen *el-Kıstâs*'ta onun "takrîriyyât" sözünü müsellellemât adıyla zikreder. Buradan hareketle bu iki kavram arasında fark olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Sînâ, müsellellemâtın bölümü olan mehûzâtı, makbûlât ve takrîriyyât olarak ikiye ayırır. Takrîriyyâtı ise usûlun mevdûa (hipotez) ve müsâdere (postulat) olarak iki kısımda inceler. Daha açık bir ifade ile İbn Sînâ'ya göre cedel meşhûrât ve takrîriyyât bölümlerinden oluşur.²¹ Ne var ki Semerkandî yazdığı mantık eserinde takrîriyyât yerine müsellellemât demiştir. Bu da takrîriyyât kelimesinde kavram kargaşası olduğu izlenimi vermektedir. Semerkandî bu muhtemel karışıklığı gidermek için *el-Bişârât*'ta takrîriyyâtı muhatabın kabul ettiği önermeler olarak açıklamış, *el-Kıstâs*'ta ise doğrudan müsellellemât demiştir.²²

Semerkandî'ye göre müsellellemât gibi cedelin öncüllerinden olan meşhûr mukaddimelerin meydana gelmesi şu sebeplerden kaynaklanır:

- a) Adaletin iyi, zulmün kötü olması örneğinde olduğu gibi kamu maslahatına uygunluk,
- b) Zayıflara bakmanın övülmesi gibi tabiatın inceliğinden kaynaklanmak,
- c) Avret mahallini açmanın kötülenmesi gibi hamiyete dayanmak,
- d) Hintlilere göre hayvanları kesmenin kötü değerlendirilmesine rağmen diğer insanların bunu kötü saymaması gibi insanların adetlerinden etkilenmek,
- e) Dinî kurallar gibi şeriat ve edelere dayanmak.²³

Meşhûrât ve müsellellemâtın oluşan cedel, kesin bilgi için değil, hasmın ilzâmı ya da onun ilzâmını def etmek için kullanılır. Buna göre cedel tartışmada kullanılabilirlik açısından faydalı olmakla beraber ne bir hakikati ispat eder ne de reddeder. Fakat tümevarım (istikra), analoji (temsîl) ve müntic olmayan modlar gibi -nefsul emirde müntic olmasa da- hasmın kabulü açısından, sûretlerinin müntic olması caizdir.²⁴

Kesin bilgi ifade eden burhanî kıyasın tanımı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları burhanın varlığı zorunlu olanlardan (vâcibât), cedelin çoğunlukla meydana gelen mümkünlerden (mümkinât-ı ekseriyye),

²⁰ Semerkandî, *Kıstâsu'l-efkâr fi tahkîki'l-esrâr*, 479.

²¹ Kıyasta kullanılan öncüllerin sınıflandırılması için bk. Hacer Ergin, *İbn Sînâ'da Kesin Bilgi ve Kesin Bilginin Unsurları* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 39.

²² Semerkandî, *Bişârâtü'l-ışârât*, 1/240; Semerkandî, *Kıstâsu'l-efkâr fi tahkîki'l-esrâr*, 479, 483.

²³ Semerkandî, *Kıstâsu'l-efkâr fi tahkîki'l-esrâr*, 483; Kutbüddîn er-Râzî, *Tahrîrül-kavâ'idü'l-mantikiyye fi şerhi'r-Risâleti's-Şemsîyye*, 462.

²⁴ Semerkandî, *Bişârâtü'l-ışârât*, 1/240.

hatabenin ne az ne de çok olan eşit mümkünlerden (mümkinât-ı mütesâvî), şiiirin ise imkânsızlardan (mümteniât) oluştuğunu öne sürmüştür. Semerkandî, İbn Sînâ'ya tâbi olarak bu görüşün doğru olmadığını iddia eder.²⁵

Semerkandî burhanın temel özelliklerini bir araya getirerek şöyle der: Burhan nefsu'l-emrde doğru, kabul edilmesi gerekli yani özü itibarı ile zarûrî -mümkün ya da vücûdî olsun fark etmez, tasdik edilmesinin zarurî olduğu- mukaddimelerden meydana gelir.²⁶ Aristoteles'in "burhan ancak zarurî önermeleri kullanır" sözünün bu anlamda olduğunu belirten Semerkandî, bu sebeple burhanın "yakînî bilgi oluşturmak için yakîniyyâtın oluşun kıyas" şeklinde tanımlandığını ifade eder. Burada zikredilen yakın, bir şeye çelişigine muhtemel olmayacak şekilde inanmaktır. Kıyas bunun sureti iken yakîniyyât ise maddesidir. Elde edilen kesin bilgi ise amacdır.²⁷ Bunun gibi kıyasın maddelerini inceleyen Semerkandî'nin çağdaşı Kâtibî (ö. 675/1277), yakînî bilgiyi, "nefsu'l-emre mutâbık olan bir şeye farklı olması mümkün olmayacak şekilde inanmak" şeklinde açıklamıştır.²⁸ Teftâzânî ise kıyasın maddelerinde kullanılan yakın terimini "değişmeyen (sâbit), vakıya uygun (mutâbık), kesin idrâk" olarak tanımlar.²⁹ Yukarıda zikredilenlerden hareketle yakın lafzının matematik işlemlerinde olduğu gibi inkâr edilmesi mümkün olmayan bilgi anlamında kullanıldığı söylenebilir.

2. SEMERKANDİ'YE GÖRE KESİN BİLGİNİN KAYNAKLARI

Bir şeye çelişigine muhtemel olmayacak şekilde inanmak şeklinde açıklanan yakînî bilgiyi³⁰ Semerkandî mantık alanında yazdığı *Kıstâs*'ta ve İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ını şerh ettiği *el-Bişârât*'ta zikreder. Bu konuyu *Kıstâs*'ta kıyasa bağlı konuların (tevâbiu'l-kıyas) yedinci başlığı olan burhan bahsinde inceler. Konunun burada tartışılması İbn Sînâ'nın *Kitâbu's-Şifâ* adlı eserinde mezkûr konuyu tevâbiu'l-kıyas altında incelemesi ile alakalıdır.³¹

İbn Sînâ *el-İşârât*'ta kesin bilginin kaynaklarını müsellemler mesâilini tartışırken ele aldığından Semerkandî'nin görüşlerine buradan ulaşılabilir. İbn Sînâ kıyasta kullanılan öncülleri müsellemler, maznûnât ile bununla beraber olan, müşebbehât ve muhayyelât şeklinde dört bölümde

²⁵ Semerkandî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/241.

²⁶ Semerkandî, *Kıstâsu'l-efkâr fî tahkiki'l-esrâr*, 477.

²⁷ Semerkandî, *Kıstâsu'l-efkâr fî tahkiki'l-esrâr*, 479.

²⁸ Ferruh Özpıllavcı - Abdullah Öztıp, "er-Risâletü's-Şemsîyye'nin, Müellifi Necmeddin Kâtibî tarafından Yapılan İlk Şerhi: Şerhu'l-mevâzi'l-müşkile mine'r-Risâletü's-Şemsîyye fî'l-kavâ'idü'l-mantikiyye'nin inceleme ve Tahkiki", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 2/2 (2019), 101.

²⁹ Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsîyye*, 368.

³⁰ Semerkandî, *Kıstâsu'l-efkâr fî tahkiki'l-esrâr*, 30.

³¹ Necmettin Pehlivan, *Şemsu'd-Din Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstâsu'l-Efkâr fî Tahkiki'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2010), (3. Cilt: Değerlendirme), 243.

sınıflandırır. Semerkandî bu sınıflandırmanın neden dört kısma sınırlı olduğunu şöyle izah eder: Bir önerme ya tasdik ya da nefsin bir şekilde etkilenmesini ifade eder. İkincisi muhayyeledir. Birincisi ise ya kesin tasdik ifade eder ya da etmez. Kesin tasdik bir sebep ya da sebebe benzeyen bir şey ile olur. Sebep ile olan müsellemât, sebebe benzeyen ile olan ise müşebbihâtır. Kesin olmaya, maznûnât; bunun beraberindeki ise meşhûrât ve makbûlâtır.³²

İbn Sînâ doğru kabul edilen önermeleri yani müsellemâtı, mu'tekadât (doğru olduğu bizce bilinen önermeler) ve mehûzât (doğru olduğu başkasından bilinen önermeler) olarak iki kısma ayırır. Semerkandî bunun nedenini müsellemâtın kesin tasdik ifade etmesi sebebi ile ilişkilendirir. Ona göre ilgili sebep ya kesb olmadan onaylayan kişinin kendisinden ya da dışarıdan meydana gelir. Birincisi mu'tekadât ikincisi ise mehûzâtır.³³ Doğru kabul edilen önermelerin yanlış olmadığını düşünürüz. Fakat aşağıda görüleceği üzere tüm müsellemât türlerinin vakıaya mutabık olması şart değildir. Buna göre müsellemâtın doğru olduğuna yönelik inanç kişide var olduğundan muhatap bunu kabul ettiğinde onaylanmaktadır.

Mu'tekadâtın, kendi içerisinde vâcibun kabûluh (kabülü zorunlu olanlar), meşhûrât (yaygın önermeler) ve vehmiyyât (vehme dayalı önermeler) olarak üçe ayrılma sebebini önermenin hükmü ile ilişkilendiren Semerkandî, hükmün ya vakıaya mutâbık kabul edildiğini ya da edilmediğini söyler. Vakıaya mutabık kabul edilir ve gerçekten de mutabık olursa bunun kabul edilmesi zorunludur. Mutâbık değilse vehmiyyâtır. Vakıaya mutabık kabul edilmezse meşhûrâtır.³⁴ Buna göre mu'tekadât adı verilen bilgi türünün doğruluğuna dair kişide inanç vardır. Fakat bu inanç vakıaya mutâbık olabileceği gibi olmayabilir de.

Kabul edilmesi gereken önermelerin ise inkâr ya da reddedilmesi mümkün değildir. Kişide bu tür önermelerin doğruluğunun yanında yanlışlanamazlığına dair ikinci bir düşünce daha vardır. Buna göre aşağıda sayılacak olan tüm türlerinin ortak özelliği kesin olup burhânî kıyaslarda öncül olmalarıdır.³⁵

İbn Sînâ kabülü zorunlu olan önermeleri eveliyyât (ilk doğrular), müşehadât (gözlemler), mücerrebât (deneyler) ve bununla beraber olan hadsiyyât (sezgiler) ile mütevâtirât (isnadı kesin rivayetler) ve son olarak kazâyâ kıyâsatuhâ maahe (kıyasları kendi içinde olan önermeler) olarak altı kısma ayırır.³⁶ Semerkandî bu taksimin nasıl meydana geldiğini ve öğelerini

³² Semerkandî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/173.

³³ Semerkandî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/174.

³⁴ Semerkandî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/175.

³⁵ Ergin, *İbn Sînâ'da Kesin Bilgi ve Kesin Bilginin Unsurları*, 40.

³⁶ Ebû Ca'fer Naşîrüddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen e't-Tûsî, *Şerhul-İşârât ve't-tenbîhât (Mantık) (el-İşârât ve't-tenbîhât ile birlikte)*, thk. Süleyman Dünya (Beyrut: Müessesetü'n-Nu'mân, ts.), 343.

ayrıntılı olarak tartışır. Hadsıyyâtın mücerrabâta, mütevâtirâtın müşâhedâta, kıyasları kendi içinde olan önermelerin ise evvelıyyâta benzediğini ifade eden Semerkandî'ye göre müktesep olmayan önermeler hakkında aklın kesin hükmü duyulara bağlıdır ya da değildir. Duyulara bağlı değilse ya kıyasları kendi içinde olur ya da olmaz. Eğer kıyasları kendi içinde olmazsa evvelıyyât olarak adlandırılır. Kıyasları kendi içinde olanlar duyulara dayanıyorsa ya beraberlerinde karine bulunur ya da bulunmaz. Karine yok ve ilgili duyu işitme değilse buna müşâhedât, işitme olduğunda ise mütevâtirât denilir. Eğer karine bulunur ve bu karine eserin bir şeye terettüp etmesi şeklinde ise mücerrabât aksi takdirde ise hadsiyyât adını alır.³⁷

Kesin bilgi ifade eden ve aklın gerekli kıldığı evvelıyyâta dair bilgiler olumlu (icâbî) ya da olumsuz (selbî) olsun yalnızca ilgili öncülün iki tarafının yani terimlerinin künhünü tasavvur etmekle meydana gelir.³⁸ İbn Sînâ -a priori olarak da adlandırılan- evvelî bilgilerin doğruluğu hususunda zihinde herhangi bir zaman diliminde şüphenin olmadığını ifade eder.³⁹ Bu yüzden gerekçelendirme olmaksızın bu tür bilgilerin doğru olduğu kabul edilir.⁴⁰ Semerkandî doğası gereği açık olan ve zihindeki tasdikin yalnızca iki tarafın tasavvuru ile birinin diğeri ile ilişkilendirilmesine bağlı olduğu evvelî bilgileri iki kısma ayırır: a) "bir, ikinin yarısıdır" örneğinde olduğu gibi herkesin doğuştan bildiği bilgiler, b) "bir şeye eşit olan şeyler birbirine eşittir." gibi yaratılıştan herkese açık olmayan bilgiler. İkinci tür bilgiler bir yönü ile bazı kişilere kapalıdır.⁴¹ Semerkandî bu kapalılığın nedenini tartışmazken Teftâzânî ilgili durumun ya çocuklarda olduğu gibi yaratılışla ya da bazı cahillerde olduğu gibi evvelî bilgilere aykırı olan inançları benimsemeleriyle alakalı olduğunu belirtir.⁴² İlksel bilgilerin iki kısımda incelenmesi terimlerin bilinmesi halinde tasdikin hemen gerçekleşip gerçekleşmemesi ile ilgilidir. Yani tasdik sürecinde kişide bir duraksama meydana gelebilir. Duraksamanın seviyesi ise insanların kavrayış kabiliyeti ile bağlantılı olup kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Fakat Semerkandî'nin ikili ayrımından bütün insanların sahip olduğu ortak bir anlama zemini olduğu, fakat bazı insanların kavrama gücünün diğerlerinden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle idrâk konusunda bütün insanların doğuştan sahip olduğu ortak bir kavrama yetisi bulunmaktadır.

Müşâhedât türü bilgiler ise iç ya da dış duyuların tekrarlanmaksızın elde ettiği sûretler sonucunda zihnin verdiği kesin hükümleri ifade eder. Bu

³⁷ Semerkandî, *Bişârâtü'l-îşârât*, 1/175.

³⁸ Semerkandî, *Bişârâtü'l-îşârât*, 1/175.

³⁹ Ebû Ali Hüseyin b. Abdillâh b. Ali İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'alâî*: '*Alâî hikmet kitabı (neşir-çeviri)*. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 96.

⁴⁰ Tûsî, *Şerhu'l-îşârât ve't-tenbîhât*, 344.

⁴¹ Semerkandî, *Bişârâtü'l-îşârât*, 1/175.

⁴² Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsıyye*, 369.

açıklamada yer alan “iç ve dış duyular”, müşâhedâtı hadsiyyâtın; “tekrarlanmaksızın” ifadesi ise mücerrebâtın ayırmaktadır. Müşâhedât iki kısma ayrılır: a) havâss-ı zâhire ile müşâhede edilen bilgi ki bu mahsûsât olarak adlandırılır. b) iç kuvvetler (el-kuve el-bâtine) ile müşâhede edilen bilgi ki buna vicdâniyyât denilir. Mahsûsâta karın beyaz olması ateşin yakıcılığı; vicdâniyyâta ise kendi varlığımızın bilinci ve korku ile öfke gibi duygularımızın varlığı örnek verilebilir. Teftâzânî de müşâhedâtın ikiye ayrılması noktasında Semerkandî gibi düşünürken⁴³ Nasîrüddîn et-Tûsî'nin bu konudaki yaklaşımının Semerkandî'den farklı olduğuna dikkat çekmek yerinde olacaktır. Ona göre müşâhedât mezkûr iki kısımdan değil, dış duyularla, iç duyularla (itibârî kazıyyeler), dış ve iç duyular olmaksızın kendimiz hakkındaki hükümler olmak üzere üç kısımdan oluşur. Kişinin kendi varlığını bilmesini dış ve iç duyular olmaksızın zihinde bulunan hükümlere örnek veren Tûsî, hissî hükümlerin cüzî olduğunu fakat müşahedenin tekrarı ve illetleri bilmekle aklî hükmün oluşabileceğini belirtir.⁴⁴

Müşâhede yoluyla elde edilen bilgilerin güneşin varlığını bilmek gibi cüzî hükümler olduğunu söyleyen Semerkandî, aklî hükümlerin ise cüzî bilgileri ihsâs etme ve illetlerini bilme yoluyla meydana geldiğini dile getirir.⁴⁵ Buna göre ateşin varlığını görmek cüzî bir hükümken bu ateşin tekrar tekrar görülüp özelliklerinin bilinmesi sonucunda oluşan “tüm ateşler yakıcıdır” hükmü aklîdir. Semerkandî *el-Bişârât, el-Kistâs* ve *Şerhu'l-Kistâs*'ta müşâhedâtı kesin bilgi ifade eden önermeler arasında saymış fakat kesinliğin mahiyeti hakkında açıklama yapmamıştır. Hâlbuki Seyyid Şerîf Cürçânî'ye (ö. 816/1413) göre evvelî ve fitrî bilgilerin aksine müşâhedâta dayalı yargılar, objektif değil sübjektiftir. Bu nedenle müşâhede tecrübesine ulaşmamış birisi için kanıt niteliği taşımaz.⁴⁶

Semerkandî'ye göre mücerrebât ya da tecribiyyât olarak adlandırılan deney ve gözleme dayalı önermeler de kesin bilgi ifade eder. Mücerrebât türü bilgilerin ortaya çıkmasında akıl ve duyular ortak rol oynar. Yani dış dünyadaki olay ve olguları ilk olarak beş duyu organı ile görür ve hüküm veririz. Arkasından müşâhede ettiğimiz olay ve bu şeyin varlık nedeni arasında kurduğumuz ilişkinin sürekli tekrar edildiğini fark ederiz. Bu ise zihnimizde iki şey arasında bir zorunluluk olduğu kanısı uyandırır. Tekrarlanarak bu kanının güçlenmesi sonucunda iki şey arasındaki ilişkinin tesadüfî olmadığını anlarız. Çünkü tesadüfî olan şeyler sürekli meydana gelmez. O halde müşâhede edilen bu ilişki türünün kesinlik ifade ettiği

⁴³ Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsiyye*, 369.

⁴⁴ Tûsî, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât*, 345-346.

⁴⁵ Semerkandî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/176.

⁴⁶ Zeynüddin Ömer b. Sehlân eş-Sâvî, *el-Beşâirü'n-Naşiriyye fi 'ilmi'l-mantık*, thk. Hasan el-Merâgî (Tahran: Müessesetü'l-İlmâm es-Sâdik, 1390), 376.

söylenbilir.⁴⁷ Semerkandî mantıkçının müşâhede edilen olayın sebebini araştırmakla yükümlü olmadığını bu işin sebep ve sonuç arasındaki ilişkiyi araştıran filozofun (el-hakîm) görevi olduğunu bildirir.⁴⁸

Ateşin yakıcı olması⁴⁹ ya da sakamonyanın ishal edici özelliği⁵⁰ mücerrebât yoluyla oluşan bilgilere örnek verilebilir. Ateşin yakıcı olmasına dair edindiğimiz müşâhede her defasında artmakta ve ateşin yakıcı olmasından şüphe duyulmayacak şekilde kesinlik meydana gelmektedir. Tecrübe sonucunda oluşan bilgi ya küllî ya da ekseri hüküm ifade eder. Her iki tür hükmün de içerdiği kıyas vardır. Eğer gizli ise tecrübe ile birleştğinde kesinlik ifade eder. Bu gizli kıyas şöyledir: Bu, tesadüfî olsaydı her zaman ya da çoğunlukla meydana gelmezdi. O halde bir sebep vardır. Söz gelimi sakamonya şurubu her içildiğinde ishalin tekrarlandığı görülürse bunun rastlantısal olmadığını biliriz. Bu kıyas müşahedenin tekrarı ile birleştğinde yakini bilgi oluşur. Semerkandî istikrâ ile tecrübe arasındaki farkın tam da bu noktada ortaya çıktığına dikkat çeker. İstikrada olayın rastlantısal olduğuna dair bir kıyas yokken tecrübeye böyle bir kıyas bulunur.⁵¹ Ömer b. Sehlân es-Sâvî (ö. 540/1145 [?]), gözlemlerin devam etmesine rağmen zihnin kesin hüküm vermediği durumlara eksik istikrâ, kuşkunun yok olduğu kesin kanaate ise tecrübe adını verir.⁵² Semerkandî'nin vurguladığı bir diğer husus ise şudur: Müşâhade, yalnızca belirli bir zaman diliminde, mekânda ya da muayyen bir şekilde gerçekleşiyorsa küllî hüküm bu şart ve kayıtlarla meydana gelir. Sonuç olarak yukarıda zikredilen özelliklerinden dolayı mücerrebât türü bilgiler, başkasına karşı delil niteliğinde değildir.⁵³

Zihnin sezgi vasıtasıyla ulaştığı ve kuşkunun ortadan kalktığı önermeleri belirten hadsiyyât, kesin bilgi ifade eder. Ayın ışığını güneşten aldığı bilgisi hadsiyyâta örnek olarak verilebilir. Çünkü güneşin aya yaklaşıp uzaklaşması ve bunun neticesinde gözlemlenen aydınlığın değişimi, ayın ışığını güneşten aldığına delâlet eder.⁵⁴ Hadsiiyyât türü önermelerde mücerrebâtta olduğu gibi müşâhede ve gizli bir kıyas bulunur. Mezkûr

⁴⁷ Semerkandî, *Bîşârâtü'l-İşârât*, 1/177.

⁴⁸ Semerkandî, *Bîşârâtü'l-İşârât*, 1/177.

⁴⁹ İbn Sînâ, *Dânişnâme-i 'alâ'*, 98.

⁵⁰ Ebû Ali Hüseyin b. Abdillâh b. Ali İbn Sînâ, *en-Necât fi'l-hikmeti'l-mantıkiyye ve't-tabiiyye ve'l-ilâhiyye* (Kahire: Matba'atü's-Sa'ade, ts.), 61.

⁵¹ Semerkandî, *Bîşârâtü'l-İşârât*, 1/177. Benzer bir açıklama için bk. Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsiiyye*, 369.

⁵² Sâvî, *el-Beşâirü'n-Naşiriyye*, 375.

⁵³ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbihât: felsefe, tabiiyyât, ilâhiyyât ve 'irfân* (Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 2005), 1/267. Benzer bir açıklama için bk. Ebû'l-Hasan Necmeddin Debîran Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtibî, *Şemsiiyye risalesi: tahkik, çeviri ve şerh*, thk. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 183; Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsiiyye*, 371; Kutbüddin er-Râzî, *Tahrirü'l-kavâ'idü'l-mantıkiyye fi şerhi'r-Risâleti's-Şemsiiyye*, 460.

⁵⁴ Semerkandî, *Bîşârâtü'l-İşârât*, 1/178.

örnekte gizli kıyas “Böyle olmasaydı güneşe yakınlık ve uzaklık ayın üzerinde oluşan aydınlığı değiştirmezdi” önermesidir. Bu tür önermelerde sezginin bilgiye ulaştırması şüpheyi ortadan kaldıracak seviyede ise hadsiyyât yakini, aksi takdirde ise zannî bilgi ifade eder. Bu yüzden bazıları hadsiyyâtı zannîyyatan, bazıları ise zarûriyyâtı saymıştır.⁵⁵ Fakat Semerkandî sezgi meydana getirecek tecrübeyi yaşamayan birisi için sezginin kesin delil olmadığına işaret eder.⁵⁶ Her ikisinde müşahade ve gizli bir kıyasın bulunması nedeniyle hadsiyyât ile mücerrebâtın birbirine benzemektedir.⁵⁷ Nitekim bu yüzden bazı mantıkçılar hadsiyyâtı, mücerrebâtın altında değerlendirmiştir.⁵⁸ Fakat cumhura göre bu iki tür arasında fark vardır: Tecrübe bilgisinin oluşum süreci insan eylemlerine bağlı iken hadsiyyât böyle değildir.⁵⁹ Bununla ilişkili olarak tecrübeye dayanan bilginin meydana gelmesi için çaba ve gayret gerekirken hadsiyyat kendiliğinden meydana gelir. Bununla alakalı olarak tecrübenin bilgi ifade etmesi için çok fazla deney ve gözleme ihtiyaç duyulurken hadsiyyâtta bir, iki defa müşahade etmek yeterlidir. Ayrıca hadsiyyâtta sebebin varlığı ve mahiyeti bilinirken mücerrebâtta yalnızca sebebin varlığı bilinmektedir.⁶⁰ Hadsiyyatın ifade ettiği bilgi değeri konusunda Râzî, bunların belirlenemeyen karinelerle kesinlik ifade ettiğini dolayısıyla da başkasına karşı delil olamayacağını ifade eder.⁶¹

Yalan üzerine bir araya gelmesi mümkün olmayan bir topluluğun naklettiği haberlere dayanılarak verilen hükümler anlamındaki mütevâtirât, Semerkandî'ye göre kesin bilgi ifade eder. Mütevâtir haberlerin kesin bilgi ifade etmesi, aynı bilgi hakkında birçok şahitliğin yapılmasından dolayı konu hakkındaki şüphelerin ortadan kalkması, böylelikle zihinde inkâr edilmesi mümkün olmayacak bir kesinliğin hâsıl olması sebebiyledir. Kişide kesinliğin meydana gelmesi için sayı şartının olmadığını belirten Semerkandî bazılarının 12, 40, 20, 70 ve 300 gibi sayılar zikrettiğini ifade eder. Fakat doğru olan görüşe göre haber verilen olaya ve haber veren kişilere göre bu sayı değişir.⁶² Mütevâtirât türünün ifade ettiği bilgi

⁵⁵ Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî, *Mevsû'atu Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ülûm*, thk. Ali Dahrûc, çev. Farsça bölümleri çeviren: Abdullah Hâlidî (Beyrut: Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1996), 1/626.

⁵⁶ Semerkandî, *Bişârâtü'l-îşârât*, 1/178.

⁵⁷ Ebû Ali Hüseyin b. Abdillâh b. Ali İbn Sinâ, *el-İşârât ve't-tenbîhât (Mantık)*, thk. Süleyman Dünya (Beyrut: Müessesetü'n-Nu'mân, ts.), 343.

⁵⁸ Sâvî, *el-Beşâirü'n-Naşiyye*, 221.

⁵⁹ Özpıllavcı - Öztö, “Şerhu'l-mevâzî'i'l-müşkile mine'r-Risâleti's-Şemsiyye”, 102.

⁶⁰ Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsiyye*, 370; Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn*, 1/626.

⁶¹ Fahrreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât*, 1/267. Benzer bir açıklama için bk. Kâtibî, *Şemsiyye Risalesi*, 183; Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsiyye*, 371; Kutbüddin er-Râzî, *Tahrirü'l-kavâ'idü'l-mantikiyye fî şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*, 460.

⁶² Semerkandî, *Bişârâtü'l-îşârât*, 1/179; Benzer bir açıklama için bk. Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsiyye*, 371.

değerinin başkasına karşı delil olmayacağı ifade edilmiştir.⁶³ Burada Semerkandî'ye göre mütevâtir haberin kesinlik ifade etmesinin sadece haberin senedi ile ilgili olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Daha açık bir ifade ile Semerkandî'ye göre mütevâtirât da dâhil olmak üzere naklî deliller; nakil, mecaz, iştirâk, hazf, izmâr, tahsis ve nesih olasılıklarına maruz kaldığından dilsel bir metin anlam açısından kesinlik ifade etmez.⁶⁴ *es-Sahâifu'l-ilâhiyye*'de haşr-i cismânî konusunu ele alırken mütevâtir haberlerin kesinlik ifade edip etmediğini tartışan Semerkandî'ye göre, bu konudaki nasların kesin bilgi ifade etmediği iddia edilebilir. Semerkandî, ilgili haberlerin mütevâtir olduğunu, dolayısıyla katiyet bildirdiğini söyleyerek bu iddiaya cevap verir.⁶⁵ Buradan mütevâtirâtın, Semerkandî'ye göre kesin bilgi ifade ettiği anlaşılmaktaysa da Semerkandî mezkûr eseri şerh ederken katiyete karinelerle ulaşıldığını belirtir. Bu karine ise haşr-i cismânî ile ilgili haberlerin sıyâkı ve "Kendi yaratılışını unutup, bize bir misâl getirmeye kalkışıyor da: "Şu çürümüş gitmiş kemikleri kim diriltecek?" diyor."⁶⁶ gibi soru ifadeleridir.⁶⁷ O halde mütevâtirâtın katiyet ifade etmesi bu tür rivâyetlerin özü ile değil, ona ilişen karineler ile alakalı olduğu söylenebilir.

Kıyasları kendisiyle birlikte bulunan önermelerin (kazâyâ kıyâsatuhâ maah) de kesin bilgi ifade ettiğini söyleyen Semerkandî'ye göre orta terim akıldaki mevcuttur. Söz gelimi "iki dördün yarısıdır" önermesinde büyük ve küçük terim bilindiğinde akıl, bir çaba göstermeksizin orta terimi akledilebilmektedir. Bunlara kıyası fitrî olan öncüller adı da verilir.⁶⁸ Bu tür bilgiler ifade ettiği kesinlik açısından diğerlerinden üst olsa da evvelî bilgilerin altında bulunur. Çünkü evvelî bilgilerde kesinliğe vasıta olmadan ulaşılrken fitrî önermelerde gizli bir kıyas bulunmaktadır. Bununla beraber her iki tür de dışarıdan bir yardım alınmadan insanın doğasından kaynaklanır.⁶⁹

Râzî'ye atıflarından anlaşıldığına göre onun eserlerinden haberdar olan Semerkandî, zihnî hükümleri tasnif ederken İbn Sînâ'dan farklı bir

⁶³ Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbihât*, 1/267. Benzer bir açıklama için bk. Kâtibî, *Şemsiyye risalesi*, 183; Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsiyye*, 371.

⁶⁴ Muhammed b. Eşref Şemsüddîn es-Semerkandî, *el-Me'ârif fi Şerhi's-Sahâif*, thk. Abdurrahman Süleyman (Amman: Câmi'atü'l-'ulûmî'l-İslâmiyye, 2012), 286-287. İlgili olasılıkları Semerkandî'den önce Râzî'nin zikrettiğine vurgu yapmak yerinde olacaktır. Bk. Mehdi Cengiz, *Fahreddin er-Râzî'de Lafzın Manaya Delaleti Bağlamında Dilde Kesinlik Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 53-156; Mehdi Cengiz - Şükran Fazlıoğlu, "Fahreddin er-Râzî'nin 'Dilde Kesinlik' Sorununa Yaklaşımı: Tespit ve Tercih", *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları* 42 (2020), 40-44.

⁶⁵ Muhammed b. Eşref Şemsüddîn es-Semerkandî, *eş-Şahâifu'l-ilâhiyye*, thk. Ahmed Abdurrahmân eş-Şerîf (Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1405-1985), 442.

⁶⁶ Yâsin 36/78.

⁶⁷ Semerkandî, *el-Me'ârif*, 319.

⁶⁸ Semerkandî, *Bişârâtü'l-İşârât*, 1/179.

⁶⁹ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât (Mantık)*, 350.

metot takip eden Râzî'nin kesin bilgi ayrımını benimsememiştir.⁷⁰ Râzî'ye göre zihni bir hüküm ya kesindir ya da değildir. Kesin hüküm mahkûmun aleyhe ya mutabıktır ya da değildir. Mutabıksa ya bir mücip vardır ya da yoktur. Mücip ise hissi, aklı, ya da bu ikisinden mürekkeptir. Hissi, beş duyu organının elde ettiği bilgidir. Lezzet ve acı gibi vicdânî durumların bilgisi de hissiye yakındır. Mücip aklı ise ya sadece önermenin iki tarafının (mevzû ve mahmûl) bilinmesidir ya da başka bir şey gereklidir. Birincisi bedhiyyât ikincisi ise nazariyattır. Mücip his ve akılda mürekkep ise ya işitme ve akıldan mürekkep ya da diğer dört duyu ve akıldan mürekkeptir. Birincisi mütevâtîrât ikincisi ise tecrîbiyyât ve hadsiyyâtır. Râzî'nin *el-Mahsûl*'de yaptığı bu taksim⁷¹ bazı küçük değişikliklerle *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye*'de de tekrarlanmıştır. *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye*'de bedhiyyâta, evveliyyât ismini veren Râzî,⁷² mücerrebât ve hadsiyyâtın görme duysusu ve akılda meydana geldiğini söyleyerek dört duyuyu bire indirmiştir.⁷³ Ayrıca nazariyyâtı kesin bilgiler arasında zikredip buna örnek olarak âlemin muhdes olması ve ilahın kadim olmasını zikretmiştir. Burhanî öncüllerden oluşan kıyasın yakîni bilgi ifade ettiği düşünüldüğünde burhanın kaziyelerinin birincil, bu kaziyelerden oluşan neticenin yani kesbi olanın ise ikincil yakîni bilgi ifade ettiği söylenebilir.⁷⁴ Bu noktaya dikkat çeken Kutbüddin er-Râzî (ö. 766/1365) yakîni bilgileri zarûriyyât-nazariyyât olarak ikiye ayırır ve zarûrî bilgilerin birincil yakîniler olduğunu ifade eder.⁷⁵

Râzî *el-Âyâtü'l-beyyinât*'ta yakîni önermelerin evveliyyât, müşehâdât,⁷⁶ mütevâtîrât, mücerrebât ve hadsiyyâtın meydana geldiğini ifade eder.⁷⁷ Buna göre Râzî'ye göre kesin bilgi ifade eden zihni hükümler aşağıdaki gibi gösterilebilir:

⁷⁰ Râzî'nin bu mesele hakkındaki görüşünü tartışırken Şerhu *Uyûni'l-hikme*, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât* ve *Lübâbu'l-İşârât* adlı eserlerini dikkate almadığımızı vurgulamak yerinde olacaktır. Zira bu kitapların ilk ikisi İbn Sînâ'nın eserlerinin şerhi, üçüncüsü ise İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ının özeti olduğundan bu çalışmalarda İbn Sînâ'nın taksimi ve açıklamaları esas alınmıştır.

⁷¹ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Faḍl) Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi uşûli'l-fıkh*, thk. Taha Cabir Feyyaz el-'Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 1/83-84.

⁷² Nitekim Râzî aynı örneklerle yer verir. Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 1/83-84; Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât*, 1/260.

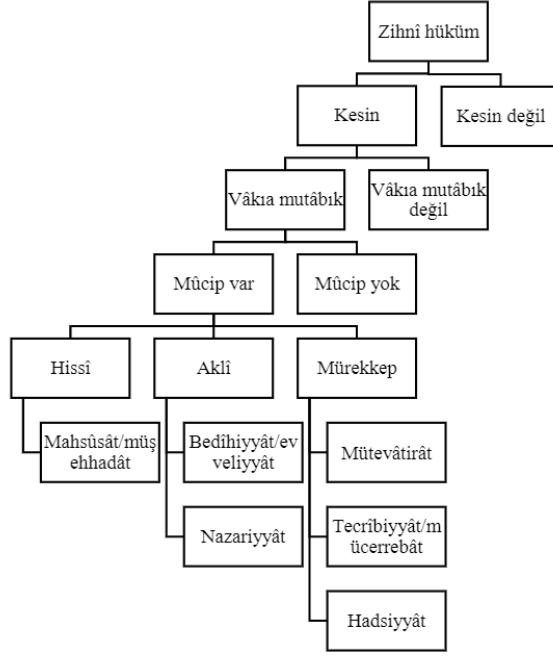
⁷³ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Faḍl) Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Mebâhişü'l-meşrikiyye fî ilmi'l-ilâhiyyât* (Kum: İntişârât-ı Bidâr, 1370/1950), 1/344-345.

⁷⁴ Teftâzânî, *Şerhu't-Teftâzânî 'ale's-Şemsîyye*, 368.

⁷⁵ Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîrû'l-kavâ'idü'l-mantikiyye fî şerhi'r-Risâleti's-Şemsîyye*, 458.

⁷⁶ Sonraki sayfalarda buna mahsûsât der. Bk. Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu'l-âyâtü'l-beyyinât*, thk. Muhtâr Cebli (Beyrut: Dâru Sâdir, 1996), 292.

⁷⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu'l-âyâtü'l-beyyinât*, 290.

Râzî'den farklı olarak Semerkandî yaptığı tasimde nazariyyâta kesin bilgiler arasında yer vermemiştir. Nazarî bilgiler zorunlu olmakla beraber başlangıç itibarıyla diğerlerinden farklıdır. Şöyle ki insan zorunlu bilgilerle çelişen bir inanca sahip olamazken nazarî ile çelişen bir inanca sahip olabilir.⁷⁸ Râzî'den ayrıldığı diğer bir diğer nokta ise Semerkandî'nin İbn Sînâ'da olduğu gibi el-kazâye'-l-fitriyyu'l-kıyâsa yer vermesidir.

Semerkandî yukarıda zikredilen kesin bilginin altı kaynağını *el-Kıstâs* ve *Bişârâtü'l-İşârât*'ta zikreder. *el-Kıstâs*'ın daha önce kaleme alınması,⁷⁹ Semerkandî'nin *Bişârâtü'l-İşârât*'ı yazarken İbn Sînâ'nın taksiminden haberdar olduğunu ve ilgili taksimi benimsediğini gösterir. Zira Semerkandî -Râzî gibi müteahhir dönem düşünürlerinin aksine- İbn Sînâ'nın kesin bilgi ifade eden kıyasın maddeleri hakkındaki adlandırmalarını ve bunların sayısını benimsemiştir. Bu doğrultuda aşağıdaki tabloda Semerkandî'nin *el-*

⁷⁸ Ayşe Kaya, *Fahreddîn er-Râzî'nin bilgide zorunluluk teorisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 98-99.

⁷⁹ Pehlivan, *Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstâsu'l-Efkâr fî Tahkiki'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*, 19.

Kıstâs'ta zikrettikleri ile İbn Sînâ'nın söyledikleri karşılaştırılacaktır.

Tablo 1

<i>el-Kıstâs</i>	<i>el-İşârât ve't-tenbîhât</i>
Evveliyât	Evveliyât
Mahsûsât	Müşâhedât
Mücerrebât	Mücerrebât
Hadsıyyât	Hadsıyyât
Mütevatirât	Mütevatirât
el-Kazâyâ'l-fitriyyu'l-kıyâs	Kazâyâ elletî kıyâsâtüha me'ahe

Semerkindî'nin *el-Kıstâs*'ta zikrettikleri ile *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ta söylenenler⁸⁰ mahsûsât ve el-kazâyâ'l-fitriyyu'l-kıyâs hariç birebir aynıdır. Semerkindî, *el-Kıstâs*'ta mahsûsât ile ne kastedildiğini açıklarken dış kuvvetler ile (kuvâ zâhira) meydana gelen kesinliğe müşâhedât, iç kuvvetlerle (kuvâ bâtine) olana ise vicdâniyyât adı verildiğini söyler. Fakat *el-İşârât ve't-tenbîhât*'a yazdığı şerhte dış kuvvetlerle (havâs zâhira) meydana gelen kesinliğe mahsûsât, iç kuvvetlerle (kuvâ bâtine) olana ise vicdâniyyât denildiğini belirtir. Buna göre Semerkindî'nin mahsûsât ve müşâhedât arasında ciddi bir ayrım görmediği ve bunları birbiri yerine kullandığı söylenebilir. Ayrıca havâs ve kuvâ lafızlarını aynı anlamda kullandığı da anlaşılmaktadır. el-Kazâyâ'l-fitriyyu'l-kıyâs ile kazâyâ elletî kıyâsâtüha me'ahe başlıkları anlam açısından birbirinden farklı olsa da Semerkindî *el-Bişârât*'ta kazâyâ elletî kıyâsâtüha me'ahe'ye fitriyyetu'l-kıyâsât adı verildiğini belirtir. Bütün bu söylenenlerden hareketle Semerkindî'nin doğrudan İbn Sînâ'dan etkilendiği ve onun önermelere verdiği isimleri kullandığı anlaşılmaktadır. Semerkindî'nin yetkin muasırlarından olan Kâtibî⁸¹ ise -Semerkindî'den farklı olarak- İbn Sînâ'ya tahsis edilen tablodaki isimleri değiştirmeksizin kullanmıştır.⁸² Bu da İbn Sînâ'nın bilgi anlayışının bu dönemde kabul edildiğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Felsefî kelâm metodunun yaygın olarak kullanıldığı müteahhır dönemde yaşayan Semerkindî, erken dönem Mâtürîdî kelâm geleneğinde bu yöntemi kullanarak çeşitli eserler telif etmiş ve sonraki dönem düşünürlerini etkilemiştir. İbn Sînâ'nın görüşlerini yer yer tenkit ederek *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ı *Bişârâtü'l-İşârât* adıyla şerh eden Semerkindî, İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ta yakîni önermelerin maddeleri konusunda zikrettiklerini, mantık alanında yazdığı *Kıstâsu'l-efkâr*'da bazı cüzî değişikliklerle kullanmıştır.

⁸⁰ Bilgi için bk. Ergin, *İbn Sînâ'da Kesin Bilgi ve Kesin Bilginin Unsurları*, 41-46.

⁸¹ Sezen, *Müteahhır Dönem Mâtürîdî Kelâmı*, 29.

⁸² Kâtibî, *Şemsiyye Risalesi*, 183.

Kıyasın maddelerini yakînî ve yakînî olmayan şeklinde iki kısımda inceleyen Semerkandî'ye göre yakînî olmayan kıyas maddeleri; yaygın doğrular olarak bilinen meşhûrât, hasmın kabul ettiği önermelerden oluşan müsellemlât, doğru olduğuna inandığımız kişilerden elde ettiğimiz bilgilerden müteşekkil olan makbûlât, daha doğru olduğu kanısına sahip olduğumuz maznûnât, insan ruhunu etkileyen önermelerden oluşan muhayyelât ve vehmin, duyulur olmayan şeyler hakkında hüküm verdiği kıyasları belirten vehmiyyâtan oluşur.

Semerkandî, yakînî kıyas maddelerini ise İbn Sînâ'da olduğu gibi evveliyât (zihnin doğrudan kabul ettiği önermeler), mahsûsât (iç ya da dış duyuların algıladıkları), mücerrebât (uzun çalışmalar ve tekrarlar sonucunda elde edilen bilgiler), hadsiyyât (sezgi yoluyla ulaşılan malumatlar), mütevâtîrât (naklinde şüphe olmayan bilgiler) ve el-kazâyâ'l-fitriyyu'l-kıyâs (orta terimin zihinde fitraten bulunduğu önermeler) olarak altı kısımda incelemiştir. Râzî'nin yakînî bilgi taksiminden farklı bir yol izleyen Semerkandî, mezkûr kıyas maddelerinden oluşan burhan hakkında İbn Sînâ'nın etkisinde kalmış, fakat mütevâtîrâtın kesin bilgi ifade etmesinin karinelere bağlı olduğunu söyleyerek İbn Sînâ çizgisinden ayrılmıştır. Naklî delillerin karine ile kesinlik bildirdiğini söyleyen Semerkandî, bu konuda Râzî ile aynı paydada buluşurken karinenin mahiyeti hakkında yaptığı açıklamalarla da Râzî'den ayrılmıştır. Şöyle ki Semerkandî'ye göre karine, ilgili ifadenin içerisinde siyâk ve istifhâm olabilir. Yakînî bilginin maddelerini İbn Sînâ'dan alan Semerkandî, bu özgün yaklaşımı ile felsefî kelâm metoduna katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Bingöl, Abdülkuddüs. "Şemsü'd-din Muhammed b. Eşref el-Semerkandî'nin (ö. 1302) Kıstas'ında Kıyas Teorisi". *Felsefe Dünyası* 20 (1996), 10-33.
- Cengiz, Mehdi. *Fahreddin er-Râzî'de Lafzın Manaya Delaleti Bağlamında Dilde Kesinlik Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Cengiz, Mehdi - Fazlıoğlu, Şükran. "Fahreddin er-Râzî'nin 'Dilde Kesinlik' Sorununa Yaklaşımı: Tespit ve Tercih". *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları* 42 (2020), 37-62.
- Ergin, Hacer. *İbn Sînâ'da Kesin Bilgi ve Kesin Bilginin Unsurları*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Evmeş, Adem. "Şemsüddîn es-Semerkandî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Mantık Bölümünde Burhanî İlimler ve Bilimsel Sorular Konusuna Yaklaşımı". *Tokat İlmîyat Dergisi* 2/9 (2021), 679-694.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Faḍl) Muhammed b. Ömer. *el-Maḥşûl fî 'ilmi uşûli'l-fıkh*. thk. Taha Cabir Feyyaz el-'Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Muhammed b. Ömer. *el-Mebâhişü'l-*

- meşrikiyye fi ilmi'l-ilâhiyyât*. Kum: İntişârât-ı Bîdâr, 1370/1950.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Muhammed b. Ömer. *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbihât: felsefe, tabi'îyyât, ilâhiyyât ve 'irfân*. Tahran: Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, 2005.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Ebû Hamid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah. *Şerhu'l-âyâtü'l-beyyinât*. thk. Muhtâr Cebî. Beyrut: Dâru Sâdir, 1996.
- İbn Sînâ, Ebû Alî Hüseyin b. Abdillâh b. Alî. *Dânişnâme-i 'alâ'î: 'Alâî hikmet kitabı (neşir-çeviri)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- İbn Sînâ, Ebû Alî Hüseyin b. Abdillâh b. Alî. *el-İşârât ve't-tenbihât (Mantık)*. thk. Süleyman Dünya. Beyrut: Müessesetü'n-Nu'mân, ts.
- İbn Sînâ, Ebû Alî Hüseyin b. Abdillâh b. Alî. *en-Necât fi'l-hikmeti'l-mantıkiyye ve't-tabî'iyye ve'l-ilâhiyye*. Kahire: Matba'atü's-Sa'ade, ts.
- Kâtibî, Ebû'l-Hasan Necmeddin Debiran Ali b. Ömer b. Ali. *Şemsiyye risalesi: tahkik, çeviri ve şerh*. thk. Ferruh Özpılavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Kaya, Ayşe. *Fahreddin Er-Râzî'nin bilgide zorunluluk teorisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kutbüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *Tahrirü'l-kavâ'idü'l-mantıkiyye fi şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*. Kum: İntişârâtü Bîdâr, ts.
- Özpılavcı, Ferruh - Öztıp, Abdullah. "er-Risâletü's-Şemsiyye'nin, Müellifi Necmeddin Kâtibî tarafından Yapılan İlk Şerhi: Şerhu'l-mevâzi'l-müşkile mine'r-Risâleti's-Şemsiyye fi'l-kavâ'idü'l-mantıkiyye'nin inceleme ve Tahkiki". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 2/2 (2019), 1-114.
- Pehlivan, Necmettin. *Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindi'nin Kıstâsu'l-Efkâr fi Tahkiki'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2010.
- Pehlivan, Necmettin - Çelik, Muhammed. "el-Matlabul-e'lâ, el-Mağsadu'l-ağsâ: Kemâlpâşâzâde'nin Risâle fi 'ilmi Âdâbi'l-Bahş'ı". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/Özel sayı (2019).
- Sâvî, Zeynüddin Ömer b. Sehlân. *el-Beşâirü'n-Naşiriyye fi 'ilmi'l-mantık*. thk. Hasan el-Merâğî. Tahran: Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, 1390.
- Semerkindî, Muḥammed b. Eşref Şemsüddîn. *Bişârâtü'l-ışârât fi şerhi'l-İşârât ve't-tenbihât*. Tahran: Müessese-i Pejuheş-i Mirâs-ı Mektûb, ts.
- Semerkindî, Muḥammed b. Eşref Şemsüddîn. *el-Me'ârif fi Şerhi's-Şahâif*. thk. Abdurrahman Süleyman. Amman: Câmî'atü'l-'ulûmi'l-İslâmiyye, 2012.
- Semerkindî, Muḥammed b. Eşref Şemsüddîn. *eş-Şahâifü'l-ilâhiyye*. thk. Ahmed Abdurrahmân eş-Şerîf. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1405/1985.
- Semerkindî, Muḥammed b. Eşref Şemsüddîn. *Kıstâsu'l-efkâr fi tahkiki'l-esrâr Düşüncenin Kıstası*. çev. Necmettin Pehlivan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Sezen, Melikşah. *Müteahhir Dönem Mâturîdî Kelâmı: Şemsüddîn es-Semerkindî (ö. 722/1322) Örneği*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Tanrıbilir, Tanık. *Şemsüddin Semerkindî'de Ontoloji ve Epistemoloji Bağlamında Kelam-Felsefe Etkileşimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.

- Teftâzânî, Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah. *Şerhu'l-İmâm eş-Şa'd et-Teftâzânî 'ale's-Şemsiyye fi'l-mantık li'l-İmâm el-Kâtibî*. thk. Câdullah Besbâm Salih. Amman: Dârü'n-Nûri'l-Mübîn, ts.
- Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî. *Mevsû'atu Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*. çev. Farsça bölümleri çeviren: Abdullah Hâlidî. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1996.
- Ṭûsî, Ebû Ca'fer Naşîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen. *Şerhul-İşârât ve't-tenbîhât (Mantık) (el-İşârât ve't-tenbîhât ile birlikte)*. thk. Süleyman Dünya. Beyrut: Müessesetü'n-Nu'mân, ts.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Burhan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Mehdi Cengiz.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.